

– Kitap Tanıtımı –

İSLAM

Prof. Dr. Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016

Emel KAHRİMAN

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencisi

emelkahriman3@gmail.com

Fikir adamı Fazlur Rahman 1919 yılında Pakistan’da dünyaya gelen, seçkin bir aydındır.1942 yılında Pencap Üniversitesini bitiren yazar, doktora çalışmasını Oxford Üniversitesinde tamamladıktan sonra Mc-Gill Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Müellif 1969 yılında Chicago Üniversitesinde “İslam Düşüncesi Profesörü” olarak göreve başlamış 26 Temmuz 1988’de ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür. Dr.Rahman’ın Pakistan’da görevli bulunduğu sırada İslam hakkında yazmış olduğu makaleler, eserin büyük ölçüde ana malzemesini oluşturmaktadır.

Fazlur Rahman eserin giriş kısmında İslam modernizm kavramını tarif ve tasvir ettikten sonra, İslam modernizminin zayıf yönlerini geniş bir şekilde açıklamış ve bu problemin çözümü üzerinde durmuştur. Fazlur Rahman’a göre, İslam dünyası fikri bir teceddüdü başarmak zorundadır. Düşünce alanında yeniden bir kuruluşun olabilmesi için de modern eğitim kurumlarına ihtiyaç vardır. Bunların gerçekleşebilmesi ise fikri yenilenmenin gereklerine göre yetişmiş insan gücüne ihtiyaç gösterir. Modernistin görevi, çağdaş bir teoriyi İslamla kaynaştırmak olamaz. Asıl olan, modern düşüncenin var olmasını sağlayan postulatları hazırlamaktır. Ancak böyle bir hazırlıktan sonra Müslümanın düşünce alışkanlığında köklü bir değişme olabilir.

Eserin birinci bölümü Hz. Muhammed ve Vahiy, Hz. Muhammed’in mücadelesi, Hz. Muhammed’in savaş tekniği adı altında küçük başlıklara ayrılmıştır. Bu bölümde yazar önce Hz. Muhammed’in hayatını ayrıntılı bir şekilde ele almış daha sonra İslam toplumunun bugüne kadar süregelen belirgin özelliklerinden “kenetlenme ve dayanışma ruhunun” gelişmesindeki

katkıların düzenli olarak kılınan namazlara ve ferde manevi bir kazanç sağlayan zekata borçlu olduğunu belirtmiştir (s.63).

Yazar ikinci bölümde Kur'an tanımına yer verdikten sonra bu kavramı Kur'an'ın öğretisi ve Kur'an'ın tefsirleri olarak iki başlık altında incelemiştir. Müellif Kur'an tefsirleri başlığında, tefsirin Peygamber'den sonra ilk nesilde bulunmadığına dair bazı tespitlerden bahsetmiş, fakat bu tutumun çok geçmeden yeni ihtida edenlerin inançları ve eski düşünceleriyle renklenen her türden tefsir kitaplarına yol açtığını, zamanla çeşitli itikadî mezheplerin, fikir ve manevi cephesi olan mühtedilerin ortaya çıktıkça bir takım tefsirlerin kendilerini göstermeye başladığını ileri sürmüştür (s.94).

Hadisin doğuşu ve gelişmesinin anlatıldığı üçüncü bölümde yazar, Müslümanların büyük çoğunluğunun hadisin Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini doğru bir şekilde aksettirdiğini kabul etmelerine dikkat çektikten sonra hadisin sadece Hz. Peygamber'in örnek olduğu hususların değil, aynı zamanda sahabîlerin tutum ve fiillerinin bütününe reddedilmesini savunan bazı Batılı yazarların görüşlerine yer vermiştir (s.98).

Kitabın dördüncü bölümü İslam hukukunun yapısı ve fıkıh ekollerinin teşekkülleri konusuna ayrılmıştır. Müellif İslam hukuk anlayışının temelinde bulunan Allah'ın en mükemmel, en son vahyi olan Kur'an'ın, insan hayatının en başta gelen hatta tek yöneticisi ve hukukun kaynağı haline getirilmesinin zorunlu olduğunu, Kur'an'ın sadece ezeli olan ruhanî ve ahlakî ilkeleri ortaya koymakla kalmadığını, aynı zamanda Mekkelilere, Yahudilere ve münafıklara karşı bütün mücadeleleri boyunca doğuş halindeki bir toplumun ve devletin kurulması görevinde Hz. Muhammed ve ilk İslam cemaatine yol gösterdiğini tespit etmiştir (s.130). Dr. Rahman'ın belirttiğine göre İslam hukukunun kökleri adı verilen dört temelden Kur'an' ve sünnet maddi asıllar; kıyas sistemi etkin sebep ve icma da suri asıl kuvvettir. Kıyas ve icma kavramını ise yazarın bize verdiği bilgiler ışığında açıklayacak olursak kıyas; benzetmeye dayanan yani daha önceki bir örnekte ifadesini bulan belli bir ilkedan yeni bir durumun bu ilkenin kapsamına girdiği veya 'illet' adı verilen ortak zati hususiyete dayanarak bu örneğe benzediği sonucuna varan istidlal (akıl yürütme) anlamına gelir. Müellif icma ilkesine ilk fıkıh ekollerinin temsilcilerince üstün ve mutlak bir yetki verildiğini, bu ilkenin her şey için kesin hale sokulduğunu, icmanın sadece bugün ve gelecekte doğru olanı bulmak için değil, aynı zamanda geçmişi de tesis etmek üzere mutlak surette otorite olarak görüldüğünü vurgular (s.137).

Fazlur Rahman "Fıkıh Mezheplerinin Teşekkülü" başlığında icma ile kabul edilmiş, birbirilerini aynı derecede sünnî gören, aralarında fıkhi olarak hiçbir ayrıcalığın bulunmadığı dört mezhebin görüşlerini ele almış ve bu mezheplerin ortaya çıkışını birinci/yedinci ve ikinci/sekizinci yüzyıllarda fıkhi görüşlerin Irak, Hicaz, Suriye ve Mısır'daki çeşitli merkezde geniş bir birikim meydana getirmesinden kaynakladığına işaret etmiştir.

Eserin beşinci bölümünü kelim ve akidenin gelişmesine tahsis eden yazar, İslam kelamcılarınca geniş ölçüde ele alınan önemli bir meselenin 'imanın dereceleri' meselesi olduğunu, daha sonraları ise nazari kelamın etkisi altında Allah'ın kudreti ve inayetiyle ilgili bir mesele haline geldiğini dile getirmiştir. Müellif Mu'tezile ve Haricîler gibi, fiillerin imanın aslî bir parçası olduğunu kabul edenlerin, aynı zamanda imanın artıp eksildiğini, onun ölçülebileceğini ve kişinin imanını ikrarına rağmen, sıfıra ulaşabileceğine inandıklarını fakat Mürcie'nin ise imanda dereceyi de ölçüyü de kabul etmeyerek imanın keyfiyet bakımından tahlil edilemeyeceğinin tespitine varmıştır (s.162). Fazlur Rahman esefle belirtmiştir ki Müslüman kelamcılar, filozofların felsefesi kadar şaşaalı ama İslam'a daha sadık ve Kur'an'a dayalı yeni bir felsefe ortaya koyamadılar. Bunun yerine suni bir şekilde İslam'a sadık görünmesine rağmen, aslında birçok bakımdan felsefenin karikatürleri niteliğinde olan belli bazı dogmatik hükümler koydular.

Kitabın altıncı bölümünde müellif şeriat kavramının gelişimini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu kavramın gelişiminden özetle bahsedecek olursak yazara göre şeriat kelimesinin yaygın olduğu önemli noktayı 'ahlak ilkelerini ve ameli kuralları meydana getiren akıl mıdır yoksa şeriat mıdır' tartışması belirlemiştir; Bu nedenle şeriat, kelamdan ziyade hukuka uyarlanmaya başlandı ve kelim da akli delilleri kullandığı için şeriat yerine din kelimesiyle ifade edildi. Kelim bir kez daha şeriat sahasına girdi ve hatta en yüksek şeriat ilmi iddiasında bulundu fakat gerçekte hukuk kelamdan bağımsız olarak gelişmiştir (s.182).

Fazlur Rahman felsefe hareketini ele aldığı yedinci bölümde amacının ne bu düşüncenin bizzat kendisini tasvir etmek ne de onun Ortaçağ Avrupa skolastisizmi üzerindeki etkisini değerlendirmek olduğunu, söz konusu hareketin İslam tefekkürü üzerindeki etkisini ve gerek başka unsurları bünyesinde eritmek, gerekse onlara tepki göstermek suretiyle kazandığı gelişmeyi takip etmek olduğunu söylemektedir. Yazar bu bölümde çeşitli filozofların görüşlerini ele almak yerine bu filozoflarca varılmış olan, İslam inancının ilgilendirdiği kadarıyla genel olarak bir birlik arz eden ve Batı'nın genellikle Avicenna diye tanıdığı İbn Sina'nın sisteminde ürünlerini veren topyekun sonuçları dikkate almayı daha uygun bulduğunu belirtmektedir (s.193).

Fazlur Rahman eserinin sekizinci bölümünde tasavvuf kavramına değinmiş ve tasavvufa bakış açısını okuyucunun zihninde şu cümleleriyle berraklaştırmıştır:

"Sahabenin çoğu Hz. Peygamber'in yaşadığı ruhanî tecrübenin mahiyeti hakkında fazla soru sormamıştır. Onlar her şeyden önce, dini esasa dayanan ahlaki bir amaç için eğitilmekteydiler. Onların sürekli bir faaliyet içinde bulunmaları da bu insanları söz konusu ruhani tecrübenin metafizik sırları hakkında bir araştırmaya yöneltmemiş olabilir. Onlar tasavvufî sırlarla

değil, ilahi emirlerle ilgilendiler. Tarih iyice gösteriyor ki bu fevkalade bir görevdi” (s.208).

Sufilik kavramının ve bazı önemli sufi tarikatların ele alındığı dokuzuncu bölümde yazar üçüncü/dokuzuncu yüzyılın ortalarında Bağdat'ta ve diğer yerlerde sufiliğin halka açık öğretilmeye başlandığını, onun halk kitlelerini büyük bir coşkunlukla kendisine çekmesini, çeşitli dinî, içtimaî ve siyasî etkenleri dikkate alarak izah etmek gerektiğini ileri sürmüş ve konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Yazara göre halkın dini tutum ve düşünceleri karşısında taviz verme yolunu seçmiş olan sufilik, zamanla onlara teslim oldu ve böylece sekizinci/on dördüncü yüzyılın başlarında dönüşü olmayan bir noktaya varıldı. Sufiliğe giren bu yeni unsurlar arasında özellikle müzik, raks ve zorlayıcı beden hareketleri başta gelmekteydi. Halk inançlarının ortaya çıkardığı bu durum tasavvufun idealini yerinden söküp atmamakla beraber onun veçhesini köklü bir değişikliğe tabi tutmasını esefle belirten Fazlur Rahman, İslam toplumunun pratik açıdan bir ruh göçüne uğradığının kanaatindedir (s.238). Ancak burada şunu da kaçırmamak gerekir. Müellifin sufiliğin İslam'ın yayılmasında büyük bir kanal olduğu düşüncesindedir.

Dr. Rahman eserinin onuncu bölümünde çölden ve Irak sınır boylarından gelen bedevi ve yarı bedevi insanlardan oluşan Haricilere ve İslam'da görülen yegane kopma olayının sonucunda ortaya çıkan Şia mezhebine değinerek bu bölümü iki başlık altında anlatmıştır. Haricîler'in ortaya çıkış sebebi olarak tahkim olayını zikreden yazar, önemli nazariyelerinden olan imanı amelden bir cüz görmelerini, büyük Müslüman kitleyi tekfir etmek ve ona karşı tereddüt etmeden silaha sarılmak suretiyle kendi kendilerini toplum dışına itmiş oldukları kanaatindedir. Müellif, Şia kavramını halifeliliğin Ali soyundan gelenlere ait olduğuna inanan topluluk şeklinde tasvir etmiş ve Şiiliğin İslam'da meydana gelen yegane kopma olayı olduğuna dikkat çekmiştir (s.259-262).

İslam'da eğitim müesseselerinin biçimi ve yayılışının ele alındığı on birinci bölümde, yazarın bize aktardığı bilgilere göre, İslam'dan önce Arabistan'da sınırlı bir şekilde var olan okuma ve yazma sanatı İslam'ın doğuşundan sonra ve özellikle İmparatorluğun genişlemesiyle ilerlemiştir. Müellif İslam'ın başlarından itibaren ilk ve yükseköğretimin yanında iki ayrı tip eğitimin mevcut olduğuna bunlardan birincisinin, geleceğin sultanları yetiştirmek üzere veliahtlar için kurulmuş saray eğitimi, ikincisinin Kur'an ve akaid hakkında bilgi vermek üzere halka yönelik olduğuna işaret etmiştir (s.276).

Modernizm öncesi ıslahat hareketlerinin analiz edildiği on ikinci bölümde müellif, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak eyaletlerinde ve Hindistan'da görülen dinî ve ahlakî gevşeklik karşısında sürekli gelişen Sünni bir ihya hareketinin varlığına ilişkin delillerin sayısının oldukça çok olduğunu ve bu hareketlerden en şiddetlisinin tarihte “Vehhabî Hareketi” diye bilinen on ikinci/on sekizinci yüzyılda bizzat Arabistan'da ortaya çıkan Vehhabiliğin

ilham kaynağının İbn Teymiyye'nin görüşleri olduğunu belirtmektedir (s.296). Dr.Rahman'ın bu konuyla ilgili genel kanaatine bakacak olursak: Vehhabiliğin sadece İbn Abdulvehhâb'ın başlattığı hareket için olmadığını, İslam dünyasında dinin, yozlaştırıcı düşünce ve tutumlardan ayıklanmasını savunan ve dini konularda az çok bağımsız ve yeni hükümler vermenin gereği üzerine duran her türlü faaliyet için kullanılabilen genel bir terim haline geldiğini, hatta Ahmet İbn Hanbel'in izinden giderek Kur'an ve hadisin yorumlanmasında kıyası bile reddettiklerini aktarmıştır. Fazlur Rahman İslam tarihinde görülen birçok aşırı muhafazakar ıslahat hareketlerinin yol açtığı ve onların ıslahatçı bir gaye için bütün ümmeti birleştirmek amacıyla yola çıktıkları halde çok geçmeden mevcut birliği bile bozmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür (s.300).

Müellif eserin on üçüncü bölümünde modern İslam için problem oluşturan bazı sebepler üzerinde durmuş, İslam'ın esasına bağlı kalma görüşünü problemin yegâne faktörü olarak zikretmiş ve bu bakış açısının sadece toplumun ve onun genel görünümünün modernleştirilmesi yolunda bulunan bir engel değil, aynı zamanda gerginlik ifade eden bir görüş olarak bu modernleştirme sürecinde temel bir nirengi noktası oluşturduğunun altını çizmiştir. Bu bölümde yazar Müslüman filozof ve kelamcılar tarafından yüzyıllar boyunca tartışılan akıl ve dinin uzlaşıp uzlaşmayacağı konusunu "fikrî modernizm" başlığı altında incelemiştir. Ortaçağ İslam dünyasında İslam'ın 'akla karşı' olduğu sonucuna varılmıştı. Fazlur Rahman Fikri ve ahlaki standartların yükseltilmesi için İslam toplumuna genel bir çağrıda bulunan ilk hakiki Müslüman modernistin Cemaleddin Afgani (1255-1315/ 1839-97) olduğunu savunmuştur (s.320). Dr. Rahman'a göre modernistler, muhafazakârların şiddetli hücumuna hedef olmuştur. Müellif modernistlerin, Batı'nın kültür şekillerini ve üsluplarını almasında esas itibarıyla rahatsız olunacak bir husus olmadığına, gelişmekte olan her kültürün bunu yaptığına, İslam'ında ilk doğduğu yerin sınırlarına yayılır yayılmaz aynı şeyi uyguladığına, modernistin kendi sosyal programına mana ve gaye kazandırarak yeni bir İslam hümanizmi ortaya koymasına gerektiğine işaret etmiştir.

Fikir adamı Fazlur Rahman eserinin son kısmı olan on dördüncü bölümde daha çok kendi müşahedelerine ve değerlendirmelerine yer vermektedir. Düşünür, bu bölümde bir Müslüman'ın İslam'ın geleceğini, onun geçmişine dayanarak yeniden kurmak istiyorsa, geçmişin ona ne ölçüde yol göstereceğini ele almaktadır. Yazar ilk olarak "siyasî doğma" başlığında 'yöneticiye mutlak itaat' şeklinde ifade edilen sünnî doğmayı eleştirmiş, hatta bu doğmanın bizzat İslam medeniyetinin çökmesine katkıda bulunduğunu iddia ederek bu konuda şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Müslüman, siyaset alanında kendi tarihini açık bir değerlendirmeye tabi tuttuktan sonra, yerine getireceği görev, bu konudaki Sünnî görüşü yeni bir anlatıma kavuşturmak; toplumun ve devletin istikrar ve dayanışmasını,

halkın geniş çapta ve faal olarak müspet ve sorumlu bir Şekilde devlet ve hkmet iŐlerine katılmasını teminat altına almak için yeterli kurumları tesis etmektir” (s.352).